

Vratuševa prekmuriana

MARKO JESENŠEK

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana; Univerze v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, marko@jesensek.si

Anton Vratuša je v razpravi *Jezik »Nouvoga zákona« in »Szvěti Evangyeliomov«* primerjal prekmurski jezik Števana in Mikloša Küzmiča in opozoril na podobnosti in razlike pri prevajanju evangelijskega besedila v prekmurski knjižni jezik 18. stoletja. Martina Orožen je na osnovi te analize predstavila tezo o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru in poenotenju slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja.

Ključne besede: Anton Vratuša, Martina Orožen, prekmurski knjižni jezik, dvojnični razvoj slovenščine, poenotenje slovenske knjižne norme

Anton Vratuša, in his study *Jezik "Nouvoga zákona" in "Szvěti Evangyeliomov"* compared the Prekmurje language of Števan and Mikloš Küzmič, pointing out the similarities and differences in translating the Gospel text into the Prekmurje literary language of the 17th century. Based on this analysis, Martina Orožen proposed the thesis of a dual development of the Slovene literary language, distinguishing between the Alpine and Pannonian linguistic territories, and the subsequent unification of the Slovene literary norms in the mid-19th century.

Keywords: Anton Vratuša, Martina Orožen, Prekmurje literary language, dual development of Slovene, unification of the Slovene literary norm

Uvod¹

O Vratuševem jezikoslovnem delu sem obširneje pisal v dveh razpravah (Jesenšek 2018, 2024) – tam je navedena tudi pomembnejša strokovna literatura –, sedaj pa dodajam nekatere podrobnosti, ki so vezane na njegovo raziskovanje prekmurskega jezika. Vratuša se je zanj zanimal že pred drugo svetovno vojno med študijem na ljubljanski Filozofski fakulteti, kasneje se je strokovno ukvarjal z vprašanjem materinščine, kolikor in kadar mu je to dopuščalo delo v (domači in mednarodni) diplomaciji oz. politiki, po upokojitvi

¹ Prispavek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek*), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

pa ga je prekmuriana ponovno zaposlovala s še večjo raziskovalno in duhovno močjo kot v študijskem času. Vratuševo zanimanje za prekmurski jezik zajema (1) zgodnje predvojne zapise v časopisih (Vratuša 1937, 1937a) in dve nalogi, ki sta bili nagrajeni s študentsko Svetosavsko nagrado (Vratuša 1939c), (2) razpravo o jezikovnih razmerah v Prekmurju in Porabju (Vratuša 1939, prim. Vratuša 1966), (3) rokopis o leksikalnih vplivih romanščine na slovenščino (Vratuša 1939a), (4) rokopis jezikovne analize novozaveznih prevodov Števana in Mikloša Küzmiča (Vratuša 1940), (5) rokopisno analizo jezika Sebeborskega urbarja (1940a; prim. Vratuša 2011), (6) v *Zborniku Štefana Küzmiča* objavljeno analizo prekmurskega knjižnega jezika Števana in Mikloša Küzmiča (Vratuša 1974), (7) nadaljevanje razprave o jeziku Mikloša Küzmiča (2005c), (8) več pozdravnih besed (npr. Vratuša 1979, 1979/80, 1980, 2000, 2005a), (9) analizo prekmurskega jezika v Sebeborskem urbarju (Vratuša 2011) in (10) razmišljanja, ki so vezane na jezikovno politiko in jezikovno načrtovanje slovenskega jezika (npr. Vratuša 2005).

Jezikovna analiza novozaveznih prevodov Števana in Mikloša Küzmiča

Najpomembnejša Vratuševa jezikoslovna razprava je primerjava protestantskega (Števan Küzmič: *Nouvi Zákon*, 1771 = NZ) in katoliškega (Mikloš Küzmič: *Svéti evangyliomi*, 1780 = SE) prevoda Nove zaveze. Gre za temeljno analizo prekmurskega knjižnega jezika, ki je napovedala preobrat v razumevanju razvoja slovenskega jezika. Vratuša (1940) je besedilo pripravil za objavo v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (ČZN), vendar je začetek druge svetovne vojne prekinil izhajanje revije in razprava ni bila objavljena. V skrajšani različici je izšla štiriintrideset let kasneje (Vratuša 1974) kot prva primerjalna analiza »starega slovenskega jezika« drugo polovico 18. stoletja. Vratuša (1974: 54) je v uvodu pojasnil, da je besedilo »povzeto iz obširnejše študije« za ČZN, prvotnega rokopisa pa ni spreminjal, ampak ga je le precej skrajšal, ne da bi pri tem upošteval »poznejše objave in dostopno gradivo«. V Pokrajinskem arhivu Maribor (sig. SI_PAM/1212/030/00024) je ohranjenih 58 strani Vratuševega rokopisa,² in sicer je bilo leta 1974 objavljenih prvih 19 strani z nekaj jezikovnimi popravki in izpusti več primerjanega jezikovnega gradiva iz novozaveznih prevodov Števana in Mikloša Küzmiča. Domnevam, da je razprava v *Zborniku Štefana Küzmiča* izšla, kot je bila pripravljena za objavo leta 1940, ko je Vratuša (1940: I) v »pripombi« na koncu rokopisa pojasnil, da je moral črtati analizo besedila (tretjina pripravljenega besedila

² Kopija rokopisa je objavljena v Munda ur. (2015: 145–203).

od strani 20 do 57) »iz tehničnih razlogov«. Škoda, da se leta 1974 ni odločil za objavo celotnega rokopisa, ki ga je pred načrtovano objavo v ČZN-ju leta 1940 predstavil v Ramovševem seminarju in napovedal: »Objavim ga na drugem mestu.« Pomemben podatek za verodostojnost razprave je informacija, da je Vratuševo analizo pregledal in dopolnil Fran Ramovš:

Zahvaljujem se svojemu učitelju univ. prof. g. dr. Franu Ramovšu za prijaznost, da sem mogel pričujoči izdelek prebrati pred objavo v njegovem seminarju in za njegove znanstvene pripombe. (Vratuša 1940: I)

V rokopisu so na straneh 20–54 predstavljene vse izdaje *Nouvega Zákona* (1771, 1817, 1848 in 1928) (Vratuša 1940: 20–31) in *Svétiš evangyeliomov* (1780, 1804, 1840, 1852, 1858, 1864, 1906, 1920 in 1939/40) (Vratuša 1940: 31–51), ki jih je Vratuša poznal in analiziral. Sledi sklep/povzetek primerjalne jezikovne analize (Vratuša 1940: 51–54) s spoznanji, da (1) so se ponatise NZ in SE spreminjali, in sicer SE bolj kot NZ; (2) se je jezik NZ bližal bolj »živemu govoru«, jezik SE pa se je približeval slovenskemu knjižnemu jeziku; (3) NZ ohranja jezikovno tradicijo prekmurskega jezika, SE pa z njo prekinja, se spreminja »od izdaje do izdaje« in se tako oddaljuje od tradicije »starega slovenskega jezika«; (4) NZ je ohranjal prekmurico (na osnovi ogrice), SE je sprejel slovenico (na osnovi gajice). Vratuša je prekmurske protestantske pisce imenoval za zagovornike stare, arhaične jezikovne norme, za jezikovne tradicionaliste torej, ki so v primerjavi s katoliškimi pisci manj sodobni, celo zastareli in zato na videz slabše povezani s Slovenci na desni strani Mure:

[T.] nujna posledica njihovega pojmovanja naloge cerkvenega tiska in katoliškemu verskemu delu skoraj neznane pietete do tradicionalnega, starega, to pa se zopet izraža v močnem konservatizmu; mnogo daljša pot v priredbah SE ni morda le odraz večje povezanosti katoliške duhovščine s slovensko skupnostjo (in ta povezanost je bila na vsak način večja kot pa protestantska, imela je vrsto vzpodbudnih okoliščin in kazalcev v to smer, ki so bile prekm. Evang. Cerkvi v Prekmurju odvzete že zavoljo nje same in njenega bistva; npr. Mohorjeve knjige), pa tudi ne morda le uspeh večjega števila delavcev, ki so privlačile te, oziroma one, tudi izraz in posledica pojmovanja delovanja okoliša razlagalca Kristusovega nauka: protestantskemu duhovniku je prvo in edino vera ter vprašanje, kako povedati verniku to, kar mu je nujno potrebno, da bo čim bolj poučen; kulturni okoliš kat. duhovnika pa je po njegovem mnenju še marsikje drugje. Od tod v priredbah NZ prav za prav le spremembe k enotnosti v prvotnem okviru, v ponatisih SE pa čedalje močnejše in jasnejše oddaljevanje od prvotne oblika, mislim predvsem na črkopis. (Vratuša 1940: 51)

Vratuša je na svoj način povedal, da je prekmurski knjižni jezik Števana Küzmiča stranski dosežek protestantizma, ki omogoča vernikom neposreden stik z Bogom. Mikloš Küzmič ni prekinil z jezikovno normo prekmurskega protestantskega soimenjaka, so se pa njuni nasledniki in posnemovalci jezikovno drugače odločali. Protestantski pisci so ohranjali stari prekmurski

knjižni jezik, t. i. »ogrsko slovenščino«, katoliški pa so se začeli ozirati po jeziku t. i. »avstrijskih Slovencev« – Vratuša je to različnost utemeljeval tudi s črkopisom, ki je ostal pri protestantih »madžarski« iz »pietete do tradicionalnega, starega« (in tudi zato, ker je bilo protestantsko cerkveno središče na Madžarskem), katoliški pisci pa so opustili »madžarski črkopis«, ker je bila »gajica v slovenski knjigi« sprejeta in je dobila slovenski (in slovanski) združevalni predznak. Zanimivo razmišljanje, ki pa ga Vratuša še ni zmozel povezati s cerkveno-političnim vprašanjem in bojznijo prekmurskih protestantov, da bo enotni črkopis (slovenica) kot zunanji znak (jezikovne) enotnosti Slovencev na levi in desni strani Mure v Prekmurje razširil prevladno katolištvo in s tem odpravil dvojnost krščanske misli v Prekmurju, kot se je to na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem zgodilo v obdobju protireformacije na prelomu 16. in 17. stoletja.

Vratuševo razumevanje in povezovanje prekmurske jezikovne stvarnosti z družbenimi razmerami tistega časa kaže, da je imel veliko sposobnost za spoznavanje sociolingvističnih razmer v Prekmurju, čeprav ni do konca odgovoril na vprašanje o različnem razvoju slovenskega jezika v osrednje-slovenskem alpskem in vzhodnoslovenskem panonskem jezikovnem prostoru. Prekmurski jezik v cerkvenih prevodih Števana in Mikloša Kūzmiča je raziskoval predvsem kot dialektolog, zato so se mu zdele »uporabne za jezikoslovca« starejše izdaje, med tem ko je Borovnjakovo priredbo iz leta 1864 imel za »sploh neuporabno za Neprekmurca«. Dialektološkega pogleda na »stari slovenski jezik« ni zmozel preseči in je ostajal predvsem pri analizi kakovosti samoglasnikov in mesta naglasa: »Sicer tudi najstarejši prekm. tiski ne označajo akcentskega mesta v pravem pomenu besede, ker so znamenja le na vokalnih dolžinah (torej se kratko povdarjeni vokalizem loči od nepovdarjenega) (Vratuša 1940: 53). Samodolžinske naglase je kljub temu prepoznal za pomembne, ker hkrati označujejo tudi jakostno izrazitost zloga v naglašeni besedi – naglasnemu mestu v prekmurskem narečju je pripisoval (pre)veliko odvisnost od kajkavskih jezikovnih inovacij, ki oddaljuje panonsko narečno skupino, »močno labilno, polno analogija in izravnava, povzročenih ob sožitju dveh jezikovnih edinic« (Vratuša 1940: 53), od osrednjeslovenskih narečij:

SE Ia so pisali za accpl: »sin« *fzini* IIa,8) dat. sg. istega subst. pa *fzini* 13); priredbe od Va dalje (deloma že tudi IV; dosledno šele Vb) pa so za oboje *szini*; Tako še: *vecsini* (imper. 2. sg.), tou i *vecsini* (3. sg. Prez.) IIa,17; *vecsini eto*, i *vecsini* Vb, 20; *trpi* (3. sg. prez.) IIa, 12: *trpi* (2. sg. imper); SE IVb pa ima za oba pимерa le *trpi*.

Take nejasnosti in dvojne možnosti v novejših izdajah večja obenem z opustitvijo dolžinskih znamenj tudi opustitev označevanja redukcijskega procesa $\text{ü, ê} > \text{ɨ}$: prim: *midi fze* SE IIa, 102 : *müdi sze*. SE Vb, 112 *on se müdi* (3.sg.) *sę »müdi sze«* je lahko 3. sg (*müdi sę*) in ravnotako imper 2 sg. (*müdi sę*). (Vratuša 1940: 53)

Jezikovne spremembe v SE so potekale postopoma, Borovnjakova odločitev za poenotenje slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 111) je postala podlaga za vse katoliške pisce po letu 1864, protestant Kardoš (2013: 103) pa je oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika razumel kot prevlado katoliške (osrednje)slovenske večine nad protestantsko prekmursko manjšino. Vratuša takega zaključka še ni izpeljal, vendar pa je z (delno) objavo pionirske raziskave prekmurskega knjižnega jezika pri protestantskem in katoliškem prevajalcu Nove zaveze leta 1974 odprl vrata teoriji o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika. Nanjo je na simpoziju v Radencih (13. oktober 1973) opozorila Martina Orožen v koreferatu, s katerim je Vratuševo razmišljanje o prekmurskem jeziku vključila v razvojni lok zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Pohvalila je Vratušev pogled na rodno prekmursko narečje in opozorila na važne novosti, ki jih je predstavil v razpravi: (1) Jezik Števana Küzmiča (in tudi Mikloša Küzmiča) v oblikoslovju, skladnji in besedišču je »v večji meri značilnost vsega prekmurskega narečnega prostora«, med tem ko je glasoslovje 250 let po prevodu *Nouvega Zákona* še vedno blizu gorički podnarečni podobi panonske narečne skupine. (2) Števan Küzmič je prvi Slovenec, ki je prevedel Sveto pismo (Nova zaveza) neposredno iz izvirnika, tj. iz stare grščine, ki je skladenjsko zaznamovala (»kar je v tipološkem pogledu postalo do neke mere usodno za sintaktično raven Küzmičevega jezika«) »stari slovenski jezik«, kot je Števan Küzmič imenoval prekmurščino razločevalno od kajkavščine: *Nouvi Zákon ali Testamentom Gospodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics zGrcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmiczi Surdanszkom. F. 1771*. (3) Števan in Mikloš Küzmič sta bila jezikovno različna, na kar sta vplivali različni predlogi (grška in latinska). Vratuša je pokazal »na njune stične in razlikovalne jezikovne značilnosti – še več, dokazal je vzroke njune jezikovne različnosti« (Orožen 1974: 114).

Martina Orožen je ob raziskovanju razvoja slovenskega jezika že imela izdelan pogled na dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika, Vratuševo predavanje pa ji ga je tudi formalno potrdilo. Postavila je tezo o slovenskem osrednje-in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, ki sta se ločeno razvijala v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru. Vratuševa analiza Küzmičeve prekmurščine je pokazala, da je njegov jezik prav tako knjižni kot Trubarjeva kranjščina, zato moremo govoriti o dveh različicah slovenskega knjižnega jezika. Prekmursko prevajanje Svetega pisma ni »izoliran pojav«, ampak gre za pokrajinsko različico slovenščine, ki se je oblikovala v 16. stoletju na Kranjskem (s pritegnitvijo jezikovnih prvin koroške in štajerske jezikovne nadstavbe), v 18. stoletju v Prekmurju med Muro in Rabo, v začetku 19. stoletja pa še v pokrajini med Dravo in Muro. Martina Orožen je dopolnila Vratuševo razmišljanje o prekmurščini na dialektološki ravni, tako da je Küzmičev jezik prepoznala za nadnarečno tvorbo goriškega in ravskega

prekmurskega podnarečja (Koletnik 2008: 10–16) – glasovje izhaja iz goriškega prostora, posamezni glasovni pojavi pa so značilni za celotno prekmursko narečje; oblikoslovje je še bolj vpeto v širši prekmurski in panonski jezikovni prostor:

Küzmič pa je šel dalje. Narečno jezikovno podlago je tvorno razvijal in tako moramo na leksikalno-besedotvorni in stilistični ravni jezika upoštevati še njegov osebno-ustvarjalni doprinos, ki je bil do neke mere gotovo tudi rezultat njegove strokovne in jezikovne izobrazbe. Spomnimo se slovenjenja terminov, oblikovanja novih pomenskih odtenkov, k čemur ga je silila tudi v stilističnem pogledu zahtevna biblijska vsebina. (Orožen 1974: 115)

Gotovo je v panonskem prostoru obstajala že daljša »ustna slovenska bogoslužna tradicija«, na katero se je lahko naslonil Števan Küzmič. Martjanska pesmarica, pridižni jezik v prekmurski cerkvi, verjetno tudi izgubljen agenda Vandolica itd. so v bogoslužju razširjali prekmurski »narodni jezik«, zato je Küzmič podobno kot Trubar »s svojim prevodom ustvaril knjižni jezik na ožji narečni podlagi panonske narečne baze«. Martina Orožen je tako razširila Vratuševo razmišljanje o prekmurskem jeziku Števana in Mikloša Küzmiča na normativno podobo, ki so jo prekmurski protestanti po Števanu Küzmiču ohranjali vse do konca prve svetovne vojne, prekmurski katoliški pisci pa so sredi 19. stoletja prepoznali romantično misel o jeziku, ki določa bistvo naroda in so zaradi slovenske državotvornosti sprejeli pisavo slovenico in enotni slovenski knjižni jezik.

Čeprav Vratuša te misli ni do konca izpeljal, pa je bil njen predhodnik. Spoznal je, da je Števan Küzmič prevajanje Svetega pisma razumel kot poslanstvo, da »ljubljenemu slovenskemu narodu, ki evangeličansko vero veruje«, čim prevej prevede celotno Sveto pismo: »Prevodi so mu nujni "ár je nej vzákómí dáno Bogá po pířzmi, ali Zidovřzki, ali Greski řzobom gucsécsega razmeti"« (Vratuša 1940: 22). Prekmurske Slovence je povezoval s Slovenci na desni strani Mure:

Sto de tak kráto nafim med Mürom í Rábom prebívajoucřim řzlovenom të řz. Bo'ze knige na řzvoj jezik, po řterom řzamom li vu řzvoji Prorokov í Apořtolor pířřzmej gucsécsega Bogá razmijo, obracsati? geto je i nyim zapovidáva Gofřzpodin Boug řteti; da je moudre vřřinřo na zvelicřanye po vřri vu Jezufi Krifřtufi; tou pa ni íř Truberovřga, ni Dalmatinovoga, ni Frenzelovoga, niti znikakřega drřřgoga obracsanya (verřio) csakati nemorejo. Ář tej nafi Vogřřzki řzlovenov jezik od vřřej drugi dolřta třřhoga í řzebi lařřřivnoga má. (ř. Küzmič 1771: Predgovor, ř14)

Küzmič je v tem odlomku zgodovinsko določil Slovence v Prekmurju in označil njihov posebni »jezik ogrskih Slovencev«, ki ga Vratuša (1940: 28) preskromno imenuje »domača govorica«, čeprav bi lahko uporabil nadpomenko slovenski jezik. Slovencev »v današnjem pomenu besede sicer ne pozna«

(Vratuša 1940: 23), zanimivo pa je, da razume izraz *Slovenska krajina* »tou je, Spanyorfzkom orfzági notri do Ilyriuma, fzlovenfzke krajine« (Küzmič 1771: Szveti Apostolov Djanye; Predgovor §α) kot »skupni naziv za ozemlje, kjer živijo Slovenci« in opozarja, da nekateri Prekmurci v 20. stoletju želijo s to besedno zvezo označevati le »svojo prekmursko enotnost«. Pravilno namreč sklepa, da se »prevajalec NZ v prekmurščino« zaveda »slovenskega pokolenja«, zato Vratuša (1940: 23) razume izraz *Slovenje* »v smislu današnjih prekmurskih Slovencev« (enako kot tudi: §14 i fzo, kak ftimamo znafimi Vogrfzkimi vu 'Zeleznoj, Szala i Somoczkoj fztoliczi bodoucfimi fzloveni vrét ofztánki ovi Vandalufov...; §13 med Mürom í Rábom přebívajoucfim fzlovenom):

Vtom táli fzo naj predneyjfi Vlahi, ali Taliánje (Itali): ki fzo nafkori po fzmrti Apoftolov, neznamo od koga, doubili Vlasko, ali, kak zdaj nafi Szlovenye gucsíjo, Deacsko czejlo Biblio. (Š. Küzmič 1771: Predgovor, §12)

Küzmičevega zapisa, da so prekmurski Slovenci, Kranjci in Dolenjci potomci Vandalov, ne razlaga za napako, ampak to razume kot »splošno mnenje tedanje stopnje historične vede«, ki je izraz *Vandali* napačno uporabljala za Slované (širši pomen), nato pa še za prekmurske Slovence (ožji pomen); v širšem pomenu je izraz zapisal tudi Bohorič v *Zimskih uricah* leta 1584 (Vratuša navaja, da Küzmič citira³ Bohoriča pri »svojem štetju Slovanov):

Te druge zdaj ta nihávfi zadofzta ta nám bode: cfi fze fzpomenémo fzKrájnczov i zdolnyi Stajerczov; ki fzo, kak ftimamo znafimi Vogrfzkimi vu 'Zeleznoj, Szala i Somoczkoj fztoliczi bodoucfimi fzloveni vrét ofztánki ovi Vandalufov; koteri fzo po Krifztofom rojftvtvi na pét fztou (fauloV.) zete králevcfine Vlaski i potom Spanyorfzki orízág, odnut pa prejk mourja v Afriko odplavali. (Š. Küzmič 1771: Predgovor, §13)

Vratuša v analizi Küzmičevega Predgovora v Novem Zákonu sopostavlja prekmurščino ob Trubarjevo kranjščino in nakazuje, kar je Martina Orožen razvila v misel o dvojničnem razvoju slovenskega jezika. Presegla je ustaljeno delitev na t. i. središčni knjižni jezik in obrobna pokrajinska izročila, saj je izhajala in upoštevala stopnjo jezikovne tradicije različnih slovenskih pokrajin. Slovenska pisna in govorna kultura se je oblikovala ob neprestanem boju za priznanje slovenske narodnostne identitete. Primerjala je Japlja in Küzmiča in opozorila na strukturne razlike med osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom. Čeprav je v strokovni literaturi veljalo, da med kranjščino in koroščino ni (pre)veliko razlik, pa vendar obstaja tudi kranjska in koroška

³ Praeter ipfam id testantem experientiam confirmat diplomate ab Alexandro illo Magno Macedonum rege Slavis ob egregiam in domando mundo ipfi navatam operam, dato ad occupandas in Meridie & Septentrione potiffimas Europe partes, Adamus Bohorizh in Praef. Grammal. Carniol. praefixa, Wittebergae 1584. in 8vo.

razlikovalnost. Slovenske dežele/pokrajine so bile razmeroma izolirane med seboj, Štajerska je bila celo razdeljena med zagrebško in sekavsko škofijo. Peter Dajnko je v prvi polovici 19. stoletja poskušal oblikovati še vzhodno-štajersko različico slovenskega knjižnega jezika, čeprav je Primic pred tem v Gradcu v obrisih že predstavil svoj pogled na oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Kremplove in Šerfove pridige ter Dajnkov jezik kažejo, da je panonski jezikovni prostor drugačen od osrednjega in da gre za ločen razvoj slovenskega jezika. Sredi 19. stoletja je bil zato genialen podvig, da se je na podlagi deželnih jezikov v alpskem in panonskem jezikovnem področju oblikoval enotni slovenski knjižni jezik. Vodilno vlogo je imela kranjščina, nekaj oblik pa je prišlo od drugod, za kar imajo zasluge Jarnik, Števan in Mikloš Küzmič, Caf, Murko... To tezo je Martina Orožen prvič javno predstavila na simpoziju ob 250-letnici rojstva Števana Küzmiča. Prekmurščina Števana Küzmiča je knjižna prav tako kot Trubarjeva kranjščina, saj Biblije ni mogoče prevesti v narečje. Poenotenje pa se ni zgodilo čez noč. Enotni slovenski knjižni jezik se je oblikoval postopoma, saj je še Janežič v slovnica 1854 in 1863 zapisal, da še ni vse upoštevano, pa tudi Tavčar še ni sprejel vseh novih oblik (Orožen 1996).

Martina Orožen je poudarila, da je Vratuša opozoril na razlike med protestantskim in katoliškim prevodom Nove zveze. Stavčna zgradba je opazno drugačna, saj je Mikloš Küzmič prevajal iz latinščine, Števan Küzmič pa iz grščine. Vratuša je bil prepričan:

Edina predloga za NZ v prekmurščini je bil grški izvirnik; poznal pa je prevajalec Štefan Küzmič že od prej nekatere druge slovenske in morda tudi druge okoliške, predvsem južnoslovanske protestantske tiske. Saj pravijo viri, da je le-te uporabljala prekmurska duhovščina pri cerkvenem opraviilu, dokler ni imela prevoda v lastnem narečju. (Vratuša 1974: 62)

Jožef Smej je v romanu *Po sledovih zlatega peresa* literariziral obisk Mikloša Küzmiča pri bratrancu (Smej 1997: 533) in protestantskem pastorju Števanu Küzmiču – navaja, verjetno po Predgovoru Nouvega Zákona, da je pri prevajanju uporabljal grški izvirnik, Trubarja, Dalmatinovo Biblijo in Francelov lužiški prevod Novega zakona (Smej 2014: 240). Küzmič je imel gotovo več predlog, med njimi tudi madžarsko Novo zavezo iz leta 1754,⁴ ki sta jo György Bárány in János Szabó Sartorius prevedla neposredno iz stare grščine.

⁴ *A mi Urunk Jézus Krisztusnak új testamentoma, most Görög nyelvből ujonnan magyarra fordítottott és némely [...] magyarázatokkal és jegyzetekkel [...] kibocsátott. U. ott, 1754. (Torkos András, győri ev. prédikátorral együtt). Lauban, 1754. (Nova zaveza našega Gospoda Jezusa Kristusa, na novo prevedena iz grščine v madžarščino in objavljena z nekaj [...] pojasnili in opombami [...]) Ibid. 1754 (skupaj z Andrásom Torkosom, győrskim evangeličanskim pridigarjem).*

Prevod madžarske Nove zaveze ima sicer zapisano letnico 1754, vendar se je tisk zavlekel v leto 1758 (knjiga je bila natisnjena v Jaworju na Poljskem):

Struktura, vsebina in sporočilo predgovorov, ki ju je József Torkos napisal za slovenski prevod Nove zaveze Števana Küzmiča in za madžarski prevod Andrása Torkosa, so podobni. V Küzmičevem primeru je rabo madžarskih vzorcev mogoče dokazati z izposojenkami iz madžarščine, tvorjenjem besed po madžarskih vzorcih ter madžarski vezavi in idiomatiki. Števan Küzmič si je prizadeval za čist prekmurski jezik, vendar si je moral za ustrezen prevod zapletenega svetopisemskega besedila izposojati tudi iz drugih jezikov. Ustvaril je veliko delo za Slovence in dvignil murskosoboško slovenščino na raven standardnega jezika. (Bajzek 2009: 345)

Delo Števana Küzmiča so sodobniki poznali – madžarski kalvinisti so leta 1771 po zaslugi Györgyja Bárányja in Jánosa Szabója Sartoriusa ob izidu prvega slovenskega prevoda Nove zaveze iz grščine dobili dva izvoda *Nouvega Zákona* (Bajzek 2009: 345), pred nedavnim pa je Franci Just (2024: 171) odkril članek Karla Gottloba von Antona, ki je leta 1797 pisal o *Nouvem Zákonu* Števana Küzmiča, v časopisu *Allgemeiner litterarischer Anzeiger*. Zanimivo pa je, da Küzmičevega *Nouvega Zákona* niso poznali Japelj in njegovi sodelavci, ki so konec 18. stoletja prevajali *Biblijo* (1784) v kranjski knjižni jezik. Prve informacije o prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika so prišle v Ljubljano šele na začetku 19. stoletja, ko so o prekmurskem *Nouvem Zákonu* objavili prve članke Adelung, Kopitar in Dobrovsky (Just 2024: 171–173). Zdi se, da bi do poenotenja slovenskega knjižnega jezika lahko prišlo že na prelomu 18. in 19. stoletja, če bi Japelj poznal Küzmičev prekmurski prevod in bi med prevajanjem *Biblije* soočil biblični jezik kranjske in prekmurske različice slovenskega knjižnega jezika.

Števan Küzmič se je v Požunu seznanil s pietističnimi nazori evangeličanskega pridigarja in slovaškega razsvetljenca Mateja Bele,⁵ v Gjuru pa še z delom madžarskega pietista Andrása Torkosa – požunski (bratislavski) pietisti so podpirali Küzmičevo skrb za versko in jezikovno izobraževanje prekmurskih Slovencev v Čobinu (Nemescsó). Med letoma 1751 in 1755 je kot učitelj na latinski šoli pripravil *Mali szlovenszki katekizmus* (1752) in *ABC kni'sniczo* (1753), ki sta izgubljeni, ohranil pa se je *Vöre krsztsánszke krátki návuk* (1753), ki ga je prav tako napisal v Čobinu. V tem artikularnem kraju je sedemindvajset let (do smrti 1756) živel tudi János Sartorius Szabó, madžarski protestantski pastor in prevajalec Nove zaveze v madžarščino – Küzmič ga je gotovo poznal in se je z njim družil, verjetno pa je madžarski pastor, ki

⁵ Znana je npr. Belova misel o preseganju jezikovne in deželne/narodnostne ozkosti: »Lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus.« / Slovak (slovanski) po jeziku, Madžar (madžarski) po narodu in nemški (Germanski) po izobrazbi.

je bil učenec Andrása Torkosa, svetoval in posredoval, da je Andrássev sin in ugledni šopronski pastor József Torkos, napisal oz. podpisal Predgovor za *Nouvi Zákon*; Küzmič je verjetno poznal tudi madžarskega pastora Györgyja Bárányja, soprevajalca madžarske Nove zaveze leta 1754, prav tako učenca Andrása Torkosa (Bajzek Lukácsné 2017).

Osebnе povezave Števana Küzmiča z madžarskimi pietisti in pastori so nova spoznanja, ki jih Vratuša leta 1940 ni poznal, leta 1974 pa v objavljeni študiji tudi ni dodal »poznejših objav in dostopnega gradiva« (Vratuša 1974: 54). Dopolniti je potrebno Vratuševo misel, da Števan Küzmič »ob prevajanju NZ ni uporabljal razen gršega izvirnika nobene druge predloge« (Vratuša 1974: 68). Podatki kažejo, da je Küzmič dobro poznal madžarski prevod Nove zaveze (1754) in ga je pri svojem delu tudi uporabljal – gre predvsem za močan vpliv madžarske vezave (Bajzek Lukač 2005: 440) in prevzete madžarske besede, ki se pojavljajo na istih mestih kot v madžarskem prevodu Biblije (Bajzek Lukač 2005: 442–447). Po natančni primerjalni analizi prekmurskega in madžarskega prevoda Nove zaveze je jasno, da je Predgovor nastajal pod delnim Torkoševim vplivom, med tem ko domneva, da je besedilo napisal v celoti, nima veliko zagovornikov (F. Kuzmič 2008: 90). Zdi se, da je Küzmič prevedel Torkošev Predgovor iz latinščine v prekmurski jezik, besedilu pa je dodal še informacije o, danes bi tako rekli, prekmurskem jeziku, Prekmurju in Slovencih, npr. 13., 15. 17. in 18. paragraf (M. Kuzmič 1981). Glavnina besedila je podobna predgovoru, ki ga je Jožef Torkoš (József Torkos) sestavil za Novo zavezo, ki jo je iz grščine v madžarščino prevedel njegov oče András Torkos leta 1736. Gre za zelo podobni »strukturi, vsebini in sporočili«, ki ob teoloških vsebinah natančno predstavljata prevode Biblije v madžarščino (Küzmič pa navaja še Trubarja, Dalmatina, Bohoriča, nekatere hrvaške prevode in lužiškosrbskega prevajalca). Izvirno Küzmičevo besedilo, v katerem se pokažeta izrazna moč prekmurskega jezika in prevajalčevo popolno slogovno obvladovanje materinščine, so predgovori k posameznim poglavjem Nove zaveze (npr. *Evangyliom pouleg pizma svétoga Mátaja Predgovor*), kot zanimivost pa je potrebno dodati, da je k *Sz. Pavla apostola k-Rimlanczom pizani lizt. Predgovor* Lutrovo besedilo, ki ga je Küzmič prevedel iz madžarske Biblije (1754):

Razlika med predgovoroma je le-ta, da je Luthrovo avtorstvo v Küzmičevem predgovoru označeno le na koncu prevoda z monogramom D. L. M. Po temeljiti primerjavi obeh besedil lahko zanesljivo trdimo, da je Küzmič ta del predgovora prevedel iz madžarščine. Gre za vsebinsko in miselno zapleteno besedilo, ki ga je Küzmič poskušal čim bolj verodostojno prevesti v prekmurski slovenski jezik. Tudi pri tem delu se je zavestno držal načela čiste prekmurske slovenščine. Zaradi zahtevnosti besedila se je togo držal *madžarske skladnje* in po potrebi tvoril *besede* in *besedne zveze* po madžarskem vorcu,

kot je razvidno iz naslednjih primerov: *Ár aze nyegova miloscsa ne tála liki dári: / Mert az ő Kegyelme nem oszlik fel, mint az ajándékok [...]*. (Bajzek Lukač 2005: 440)

Natančnejša primerjava prekmurskega prevoda z Lutrovim besedilom še ni bila narejena, Vratuša pa je izključil Dalmatinov vpliv na Küzmičev prevod:

Po vsem tem lahko z gotovostjo rečemo, da Števan Küzmič ni prevajal s pomočjo Dalmatinove Biblije. Poznal pa jo je vsekakor. In sicer toliko poznal, da so mu posamezni izrazi bili prisotni in domači, da jih je ob delu sem ter tja tudi uporabil. Da je temu tako, pojasnjuje tudi dejstvo, da je Küzmič zapisal tudi nekatere leksikalčne drobce, uporabljeni pa so tako, da je npr. pri Števanu prav tam domač izraz, kjer stoji v Dalmatinu tak leksikalčni drobec, katerega je Küzmič kje drugje uporabil. Tako berem v NZ 55 *csi sto scsé za menom pojti; té naj szam szebé zataji* – pri Dalmatinu pa na ustreznem mestu: ... *sa mano hoditi*. (Vratuša 1974: 60)

Odperto ostaja vprašanje medsebojne odvisnosti prevodov Števana in Mikloša Küzmiča. Vratuša (1974: 55) se je spraševal, ali si Mikloš Küzmič med prevajanjem evangelijev res ni pomagal z *Nouvim Zákom* Števana Küzmiča, oz. je prevajal zgolj in samo po vulgati. Še bolj zanimivo pa je vprašanje, ali je katoliški prevod Nove zaveze bližji »živi govorici« kot protestantski. Odgovor na prvo vprašanje je enoznačen, in sicer naj bi si Mikloš Küzmič pri prevajanju iz latinščine pomagal tudi z že prevedenim *Nouvim Zákom* v prekmurski knjižni jezik. Vratuša (1974: 64) je logično sklepal, da je imel katoliški prevajalec »pri roki« tudi devet let starejši protestantski prevod in je »to ugodnost res tudi izkoristil«. Primerjal je oba prevoda in zaključil, da sta prekmurski knjigi konec 18. stoletja jezikovno soodvisni, vendar se je Mikloš Küzmič držal predvsem latinske predloge, prevod Števana Küzmiča pa je uporabljal le na mestih, ko se je poskušal nazorneje približati tradiciji prekmurskega knjižnega jezika. Vratuša (1974: 64) je zato imenoval evangelistar *Szvéti evangyeliomi* za »samostojno delo«, tako kot ga je označil že tudi Vilko Novak (1936: 15–15), ki je kasneje dodal, da je jezik obeh prekmurskih prevajalcev »v glavnem enak«, saj sta izhajala iz tradicije prekmurskega govornega jezika v cerkvi (Novak 1976: 56). Martina Orožen je v Vratuševi razpravi našla dokaze za jezikovno različnost prekmurskih prevajalcev Svetega pisma, čeprav bi se po njenem mnenju Mikloš Küzmič lahko opiral na devet let starejši prevod Števana Küzmiča, saj »sta pripadala istemu govornemu območju«, časovna razlika med prevodoma pa je bila zanemarljiva glede na takratne jezikovne razmere v Prekmurju – v resnici je bila še krajša, kot se zdi glede na letnici izida obeh, saj je Mikloš Küzmič *Szvéte evangyeliome* pripravil za tisk že leta 1776. Tipološke skladenjske razlike je pripisala grški in latinski predlogi, ki sta bili prepoznavni po različni izpeljavi in rabi trpnika, tvorbi futura, rabi določne oblike pridevnika, deležijskem strnjanju itd. Razlikovalnost je bila še večja med kranjsko in

prekmursko knjižno različico slovenskega jezika, in sicer vse do poenotenja slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja (prekmurski katoliški pisci so začeli upoštevati dogovorjene nove oblike in pisavo slovenico), oz. do konca prve svetovne vojne, ko so t. i. novoslovenščino oz. enotni slovenski knjižni jezik sprejeli tudi prekmurski protestantski pisci. Martina Orožen je s tezo o dvojničnem razvoju slovenskega jezika v osrednje- in vzhodnoslovenskem prostoru pomembno dopolnila Vratuševo raziskavo prekmurskega jezika konec 18. stoletja, Števana Küzmiča pa je prepoznala za (posrednega) gramatičnega prenovitelja kranjskega osredneslovenskega knjižnega jezika. Samo obžalujemo lahko, da Vratuša že napisane razprave ni objavil trideset let prej, saj bi naše vedenje o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika lahko vključili v slovenski šolski sistem že takoj po koncu druge svetovne vojne.

Smej je dodatno pojasnil, zakaj Mikloš Küzmič ni mogel/smel odkrito slediti protestantskemu prevodu in jezikovnemu vzoru Števana Küzmiča. Iz korespondence⁶ med škofom Szilyjem in Miklošem Küzmičem (Smej je latinska pisma prevedel leta 1997) je razvidno, da katoliški prevajalec evangelijstarija ni imel škofovega dovoljenja za branje Svetega pisma, zato tudi v študijske namene ni smel uporabljati knjige, ki jo je prevedel nekatoličan. Pismo dobro predstavlja jezikovne, verske in kulturne razmere v Prekmurju konec sedemdesetih let 18. stoletja, zato ga v Smejevem prevodu v celoti navajam:

Presvetli gospod škof,
meni zelo naklonjeni zavetnik!

Če vrednotim kakovost in razlog podeljene službe tako glede na vzvišenost osebe, ki jo podeljuje, kakor tudi glede na neznatnost tistega, ki to službo sprejema, moram reči, kako presenetljivo in izredno je to, da presvetli gospod škof iznenada mene, ki nikoli nisem na kaj takega mislil in nikakor zaslužil, iz same naklonjenosti imenuje za namestnika in pomočnika rednega vicearhiadiakona Slovenske okrogline (Districtus Tothsâghiensis).⁹ Za to izredno milost z vdano spoštljivostjo poljubljam (če smem) vašo posvečeno desnico in se vaši presvetlosti izročam, posvečam in dajem na voljo z dostojno hvaležnostjo, ponižnostjo in poslušno pokorščino, da se vam tako vsaj nekoliko oddolžim za vašo posebno naklonjenost. Ne neham prositi predobrega troedinega Boga, naj vas, presvetli gospod škof, kolikor je le mogoče, dolgo ohrani zdravega in vam vse do poznih let da moči za uspešno vodstvo škofije; naj vas kot ljubeznivega, modrega in dobrega očeta nenehno varuje!

V roke mi je prišel Slovenski evangelij (Evangelium Vandalicum), ki sem ga bil spisal prejšnje leto (anno superiore a me conscriptum). Ta evangelij so cenzorji, ki jih je bil za to delo izbral in pooblastil sombotelski škofijski konzistorij, pregledali in odobrili. V Gyôru pa – kot sem zvedel – so (odlašali z natisom?), vendar bi bili morali zagnati vik in krik za njegov natis. Skoraj bi bil (v obupu odnehal?), če me ne bi bila potolažila vaša izredna darežljivost, gorečnost za božjo slavo in bogoljubna velikodušnost. Zares, slovensko ljudstvo (gens Vandala) bedno blodi brez vodnika in trpi veliko škodo, ker je

⁶ Prim. pismo Mikloša Küzmiča sombotelskemu škofu Janosu Szilyju z dne 1. 11. 1777.

vse do današnjih dni oropano knjig svojega maternega jezika (*quod libris suae natalis hodie dum spoliata existât*) in prav zato žalostno iz srca zdihuje. In kdo ne bi zdihoval in tožil, ko gleda, kako je njegovo ljudstvo, nekoč tako slavno,¹⁰ zdrknilo v prepad skrajne duhovne bede, da ne more dobiti v tisku niti knjige evangelijev za tiste, ki to goreče prosijo in to videti želijo. Zato se pretežna večina silno čudi, ne vem, ali bolj nad našimi predniki ali nad nami samimi, da si ne drznemo ničesar lotiti se v korist našega ljudstva. In prav na račun te nemarnosti in pogubne strahopetnosti smo morali bedni Slovenci (*miseri Vandali*), ko sem v györskem semenišču polagal temelje cerkveni disciplini, z rdečico sramu prenašati marsikatero zbadljivko od prečastitega gospoda Emerika Szaböja, blagega spomina, takratnega prefekta klerikov. Vse to po pravici, saj uporabljamo rokopisna besedila ali pa v hrvaščini natisnjene evangelije (*vel enim Scriptis utimur, vel Croaticis in typo Evangeliiis*). Zaradi različnosti pisave so nekatera besedila tako bedno zapisana, da se tujim redovnikom ali duhovnikom, povabljenim, da stopijo na prižnico in spregovorijo ljudstvu, dostikrat med branjem evangelija primeri hud spodrslijaj in so tako navzočim v spotiko. Sam sem bil navzoč, ko je neki redovnik končal pridigo in začel moliti naprej pred zbranim občestvom; sredi molitve pa se je naenkrat ustavil in ni znal izgovoriti niti mu (*in medio orationis stitit, et nec mu pronuntiare potuit*). Tisti pa, ki uporabljajo hrvaško knjižico, je nujno, bodisi da sčasoma v svoj jezik vpletejo hrvaške besede, bodisi da na nekaterih mestih hrvaške besede nadomestijo z drugimi ali pa so primorani tu in tam besedilo drugače izgovarjati, da bi jih ljudstvo razumelo; vse to pa povzroča veliko težavo tistemu, ki se tega loti (*Croaticum autem qui utuntur libello vel Croatizare eos necesse est, vel alias voces certis in locis substituere Croaticis, in aliis vero pronuntiationem diversam adhibere, ut populus capiat, quorum utrumque haud levem causat difficultatem illud praetextenti*). Potemtakem je očitno, da se zelo moti tisti, ki si je pred nedavnim drznil zatrjevati vam, gospod škof, da mi in naše ljudstvo atančno razumemo Hrvaški evangelij (*Croaticum Evangelium*). Recimo, da bi tudi razumeli hrvaško – čemur pa nikakor ne moremo pritrčiti – menim, da moj trud (*labor*) pri prevajanju evangelijev ni zaman, saj slovensko ljudstvo željno pričakuje, da bi videlo tisk v svojem jeziku. Vidi ga sicer, in vendar – o da ga nikoli ne bi bilo videlo – namreč knjigo *Nouvoga zakona*, ki vsebuje prevod v ta naš jezik. Knjigo so prinesli k nam iz saksonske tiskarne. Knjiga nehote zbuja odpor in bi jo kot tako morali iztrgati iz rok katoličanov, ker je izpod peresa krivoverskega avtorja, Števana Kiizmiča, surdanskega predikanta, ki mi je sicer soroden po primku, ne pa po veri (... *librum Novi Testamenti, in hanc linguam versionem continentem, qui esset vel ex eo exosus, et manibusque Catholicorum eripiendus quod sit authoris Haeretici, Stephani Küzmicis, Praedicantis Surdensis, mihi quidem cognomine, ast non Religione affinis*).« Ko to knjigo z užitkom berejo zlasti tisti, ki drugega jezika ne razumejo, je od njene uporabe ne bo mogoče zlahka in s potrpežljivostjo odvrniti (*cujus cum lectione delectentur ii potissimum, qui aliam non callent linguam, non facile se patienter ab ejus usu avelli*), dokler ne bomo namesto nje natisnili naših knjig. V nemajhno zadrego nas spravlja to, da naši nasprotniki za svoje vernike žrtvujejo dneve in noči in so nenehno na delu. Bolj si prizadevajo za to, da bi svoje utrdili v sekti, druge pa zapeljali, kakor pa mi, da bi naše potrdili v veri, blodeče pa spravili nazaj na pravo pot.

In tako sem nameraval za naše ljudstvo jedrnato sestaviti tudi kratek katekizem z izvlečki iz raznih avtorjev. Prečastiti škofijski konzistorij mi je bil namreč še pred vašo umestitvijo naročil, naj se potrudim spisati omenjeni katekizem. Ko sem pa videl, da moj Evangelij sem ter tja premetavajo tako močni valovi, sem nameraval opustiti sestavljanje omenjenega katekizma, dokler mi niste vi tudi glede tega milostno vlili tolažbe in poguma.¹² S tem, da ste prevzeli zavetništvo nad omenjenoknjižico katekizma, si boste pri Najvišjem pridobili velike zasluge. Upamo namreč, da bomo iz rok katoličanov lažje

iztrgali Katekizem (Catechesim), ki ga je bil pred nekaj leti pripravil prej omenjeni surdanski predikant, če slovenskemu ljudstvu ponudimo drugega v branje (si alium genti Vandalae porrexerimus legendum).

Da bi torej odstranili tako številne in tako velike ovire, utrdili Kristusove ovce v veri in preprečili prevratno delovanje na duše, sem sklenil omenjeni Evangelij skupaj z molitvami po pridigi posvetiti vam, gospod škof, kot zelo naklonjenemu mecenu. Kakor sem sam ves vaš, tako naj bo tudi to moje delce vaše. Polagam ga k vašemu posvečenemu prestolu in tako željno čakam na ugodno milost. Priznam namreč, da bi me vaša prevzvišenost morala zapustiti, če ne bi bilo prav vam posvečeno to moje delce. Vaša dobrotljiva svetost in sveta dobrotljivost ter pregoreča vnema do vam zaupanega božjega ljudstva narekujejo, da prav vam posvetim to nezatno delo. Sprejmite ga z veselim srcem in sprejetega z vso dušo podprite. Slovenska okroglina (Vandalia) bo slavno počaščena in se bo veselila, če se iz črnih saj in torture tiska srečno izvije knjiga Evangelijev, saj njeno rojstvo že dolgo in željno pričakuje. Če si knjiga pridobi milost v vaših očeh, potem bodo moji trudi (labores mei) kronani. In to, kar vaša številna nesmrtna dejanja že doslej oznanjajo, bo odslej slavila tudi ta knjižica, namreč vaše ime in sloves na veke. Ko jo ponižno izročam vašemu blagohotnemu zavetništvu, pod plašč vaše darežljivosti, z vdano ljubeznijo poljubljam vašo dobrodelno desnico in ostajam

presvetlega gospoda škofa
in milostljivega zavetnika

1. novembra 1777
v Ivanovskem dolu župnik

najnezatnejši in nevredni
kaplan, Mikloš Küzmič,
pri Sv. Benediktu, s. r.

P. S. Spisek, ki ste ga našemu prečastitemu gospodu vicearhidiakonu in tudi nam ukazali, je omenjeni gospod vicearhidiakon, še preden sem prejel od vas pismo, odposlal prečastitemu škofijskemu konzistoriju.

Kar pa boste ukrenili glede prej omenjenih Katehez (intuitu supra dictae Catecheseos), vas ponižno prosim, da me o tem na kratko obvestite. (Smej 1997: 536–538).

Vratuša tega dokumenta ni poznal, ko je analiziral jezik obeh prekmurških prevajalcev (Jesenšek 2018: 243). Ko se je seznanil s korespondenco, je sprejel Smejevo utemeljitev, zakaj se Mikloš Küzmič pri svojem prevodu *Evangyliomov* formalno ni mogel naslanjati na Števana Küzmiča in je to tudi javno povedal na Zborovanju slavističnega društva Slovenije leta 2005 v Lendavi – to zmorejo le največji:

Leta 1974 so na simpoziju o Števanu Küzmiču v Murski Soboti objavili del moje obsežne razprave iz l. 1939 O jeziku Števana Küzmiča v njegovem prevodu Svetega pisma v prekmurščino. Razprava je l. 1940 obležala v uredniškem predalu mariborskega Časopisa za zgodovino in narodopisje (ČZN), saj je revija tega leta začasno nehala izhajati zaradi vojne. V zvezi s to objavo se je obnovila tudi razprava o jeziku Mikloša Küzmiča in o njegovem prevodu Svetih Evangeliomov. To je bilo po 35 letih moje prvo ponovno soočenje s problematiko slovenskega jezika. Menim, da sva to razpravo končno sklenila z dr. Jožefom Smejem, odličnim poznavalcem Mikloša Küzmiča in njegovega dela, na simpoziju v Kančevcih aprila letos ob 200 letnici Mikloševe smrti. (Vratuša 2007: 2005)

Vratuša (2007: 740) je Smeja zato imenoval za »najboljšega poznavalca Mikloša in Števana Küzmiča, dveh cerkvenih in posvetnih in odličnikov Slovenske okrogline v 18. stoletju«. Spoštoval je njegovo znanstveno misel, vedel je, da je široko razgledan humanist in odličen poznavalec kulturne zgodovine Slovencev in še posebno Slovenske okrogline, tj. slovenskega narodnostnega in jezikovnega prostora med Muro in Rabo. Danes vemo, da sta bila Vratuša in Smej zaradi svojih izrednih sposobnosti in dosežkov pri širjenju poznavanja in ugleda prekmurskega knjižnega jezika, narečja, literature in kulture, vere in narodnostnega obstoja znamenita sodobnika, ki sta povezovala Prekmurje in Slovenijo z drugimi narodi (Vratuša je rekel: »Živeti z mejo!«) in se vzemala za sožitje vseh Prekmurcev in ljudi, ki dobro mislijo.

Zaključek

Marsikdo se sprašuje, ali je v sodobnem globalnem času in prostoru še vredno in je potrebno odpirati jezikovno in narodnostno vprašanje ter ohranjati izročilo slovenstva in vez med preteklostjo in sedanjostjo. Dajati prednost materialnim dobrinam in vsemu, kar prinaša globalizacija, ali pa priznati, da dolgoročno štejejo vrednote, ki morajo biti drugačne in izhajajo iz naše kulturne dediščine? Ali se še »splača« ukvarjati s Števanom in Miklošem Küzmičem, z njunimi knjigami, ki sta jih pisala v »starem slovenskem jeziku«, s prekmurskim knjižnim jezikom in narečjem, z zgodovino slovenskega jezika? Vratuša odgovarja:

Raziskave zgodovinskega razvoja jezika ne omogočajo le preučevanje za vsako obdobje značilne strukture sistema živega jezika. Skupaj z zgodovinskimi, gospodarskimi in antropološkimi raziskavami odkriva tako raziskovanje značilne procese razvoja proizvajalnih sil in proizvajalnih odnosov. Ti pa so, skupaj z vsemi materialnimi, socialnimi, duhovnimi in političnimi dosežki in pojavi predstavljali vsebino človeške komunikacije v posameznih zgodovinskih obdobjih. Preučevanje teh vidikov in z njimi povezanih jezikoslovno definiranih problemov je torej smiselno in neophodno tudi za razumevanje današnje strukture naših jezikov in njihovih izraznih možnosti. [...] V procesu nastajanja modernih narodov je materni jezik pomemben dejavnik tudi v oblikovanju ozemeljskih meja. Znotraj teh meja so se kristalizirali in dozorevali v zgodovini procesi gospodarskega zedinjevanja. Pri tem so tudi jezikovne komunikacije izredno važen dejavnik integracije, pa tudi obrambe. Jezik namreč varuje ozemeljsko opredeljene okvire gospodarskih procesov, v katerih se je porajal narod kot nova družbena struktura s svojim značilnim manifestativnim znakom, vsenarodnim, maternim jezikom. [...] Danes namreč ni dovolj, če imamo samo kulturne navade, če smo sprejeli ustno izročilo kulturnega odzivanja, saj je velika nevarnost pozabe in prekritja. Vedno so potrebni in bodo potrebni pri vsej moderni tehniki ljudje, ki »učijo brati in pisati«, ki jim je naloga spoznavati sami sebe in osveščati v lastnem jeziku, literaturi, v stikih z drugimi jeziki, sosednjimi in daljnimi. (Vratuša 1980: 3–5)

Literatura

- Mária BAJZEK, 2009: Küzmičev prevod *Novega zakona* v luči prevzemanja besed iz madžarščine. *Studia Slavica* 54/2, 345–357
- Marija BAJZEK LUKAČ, 2005: Madžarske izposojenke v Küzmičevem prevodu *Novega Zakona*. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. (Zora, 32). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 436–448.
- Mária BAJZEK LUKÁCSNÉ, 2017: Küzemics István Újszövetség-fordításának lehetséges magyar mintái. *Szláv kultúrák, irodalmak és nyelvek. Tanulmánykötet*. Ur. Aleksander Urkom. Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológiai Tanszék. 113–144.
- Karl Gottlob ANTON, 1797: Nachricht von einem kleinen Slawischen Volke. *Allgemeiner litterarischer Anzeiger* 2/81. 830–831.
- Marko JESENŠEK, 2018: Jezikoslovno delo Antona Vratuše. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 217–247.
- Marko JESENŠEK, 2024: Števan Küzmič v Smejevi prekmuriani. *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 212–243.
- Franci JUST, 2024: Prvi zapis o Küzmičevem Nouvem Zákonu, prekmurskih Slovencih in njihovem jeziku. *Monografija Števana Küzmiča*. (Razred za filološke in literarne vede. Razprave, 32). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 169–185.
- Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. (Zora, 60). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- Franc KUZMIČ (ur.), 2008: *Predgovor. Nouvi zakon*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej.
- Mihael KUZMIČ, 1981: Kdo je avtor Predgovora k Nouvem Zákonu iz leta 1771. *Predgovori Števana Küzmiča*. Zagreb: Teološka fakulteta Matija Vlačič Ilirik. 93–106.
- Mirko MUNDA (ur.), 2015: *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Pomurska akademsko znanstvena unija.
- Martina OROŽEN, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Zbornik Števana Küzmiča. Gradivo s simpozija od 250-letnici*. Murska Sobota: Pomurska založba. 114–122.
- Martina OROŽEN, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vilko NOVAK, 1936: *Izbor prekmurske književnosti*. (Cvetje iz domačih in tujih logov, 9). Celje: Mohorjeva družba.
- Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Jožef SMEJ, 1980: *Po sledovih zlatega peresa*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Jožef SMEJ, 1997: Se je Mikloš Küzmič pri svojem prevodu Evangyliomov res naslanjal na Števana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4, 533–544.

- Jožef SMEJ, 2024: Števan Küzmič v Smejevi prekmuriani. *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora, 155). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 212–243.
- Anton VRATUŠA, 1937: Izbor prekmurske književnosti. Jožef Baša-Miroslav, Prekmurske pesmi. *Ljubljanski zvon* 57/4–5, 191–194.
- Anton VRATUŠA, 1937a: Pomisleki prekmurskega recenzenta, *Sodobnost* (Ljubljana) 5, 477–480, 569–571.
- Anton VRATUŠA, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* (Ljubljana) 2, 213–228.
- Anton VRATUŠA, 1939a: *Leksikalni vplivi romanščine na slovenščino*. Seminarska naloga. Rokopisni oddelek NUK, Ljubljana, sig. Ms 1396 (zapuščina slavista Staneta Suhadolnika). Tipkopis, 83. str.
- Anton VRATUŠA, 1939b: *Levec in Ljubljanski Zvon*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza.
- Anton VRATUŠA, 1939c: *Opis govora v mojem domačem kraju*. Svetosavska nagrada. Prim. *Jutro* 20, 3 (28. 1. 1939).
- Anton VRATUŠA, 1939č: Kak je grački vitéis kače i korouno fkradno. *Mariborski večernik Jutra* 14/8, 142 (24. VI. 1939).
- Anton VRATUŠA, 1940: »Nouvi zákon« in »Szvėti Evangyeliomi«. Pokrajinski arhiv Maribor. Sig. 58 strani Vratuševega rokopisa. Rokopis, 59 str.
- Anton VRATUŠA, 1940a: *Jezik Sebeborskega urbarja*. Pokrajinski arhiv Maribor, sveženj št. 92/8 (zapuščina Vaneka Šiftarja). Rokopis, 11 pol. Tudi: Anton Vratuša, *Jezik Sebeborskega urbarja*. Rokopis. R 109/17. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica.
- Anton VRATUŠA, 1940b: Tri o rabskih Slovencih. *Sodobnost* 1/2, 30–39.
- Anton VRATUŠA, 1941: Motovóuske prijlike, *Kalendar Srca Jezušovega*, 19–22.
- Anton VRATUŠA, 1966: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Panonski zbornik*. Ur. F. Zadavec idr. Murska Sobota: Pomurska založba. 20–28. (Ponatis razprave iz leta 1939).
- Anton VRATUŠA, 1974: Jezik »Nouvoga zákona« in »Svėti evangyeliomov«. *Zbornik Štefana Küzmiča. Gradivo s simpozija od 250-letnici*. Murska Sobota: Pomurska založba. 54–75. (Skrajšana objava rokopisa iz 1940).
- Anton VRATUŠA, 1979: Zajemati moramo iz ljudske govorice (Izjava pred posvetovanjem Slovenščina v javni rabi), *Delo* (Ljubljana), 21/110, 2 (14. V. 1979).
- Anton VRATUŠA, 1979/80: Pozdravna beseda, *Jezik in slovstvo* (Ljubljana), 25/2, 33–36.
- Anton VRATUŠA, 1980: O jeziku, jezikoslovju in literarni vedi. *Slavistična revija* 28/1, 1–7.
- Anton VRATUŠA, 2000: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. *Živeti z mejo*. (Narodnostne manjšine, 4). Ljubljana: SAZU. 19–23.
- Anton VRATUŠA, 2005: Kongres Slavističnega društva Slovenije. Nagovor A. Vratuše na otvoritvi kongresa *Vloga meje: Madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, humanistika in družboslovje v Pomurju*. Lendava 6.–10. 2005.

Anton VRATUŠA, 2005a: O jeziku Mikloša Küzmiča. *Pisec sedmih luči*. Ur. F. Just. Moravske Toplice: Občina; Murska Sobota: Pomurski naddekanat. 26–30.

Anton VRATUŠA, 2005b: Živeti z mejo. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. J. Vugrinec. Petanjci: Ustanova dr. Šiftrajeva fundacija. 34–37.

Anton VRATUŠA, 2005c: O jeziku Mikloša Küzmiča. *Pisec sedmerih luči. Zbornik s simpozija o Miklošu Küzmiču*. Ur. L. Kozar ml. Moravske Toplice: Pomurski naddekanat, Petanjci: Ustanova dr. Šiftrajeva fundacija.

Anton VRATUŠA, 2007: Z dr. Jožefom Smejcem od Kančevca do Petanjec. Ob 85. življenjskem miljniku škofa dr. Jožefa Smehja. Ur. Drago Sobočan. Murska Sobota: Stolna župnija Murska Sobota. 740–742.

Anton VRATUŠA, 2011: Jezik sebeborskega urbarja. *Az igaz tanár üzenete/Sporočilo iskrenega učitelja*. Ur. K. Gadany, M. Jesenšek. Szombathely: Nyugat-Magyarországi egyetem kiadó. 137–156.

SUMMARY

Vratuša's Prekmuriana

Vratuša was exceptionally well-versed in Slovene linguistics and literature. Within his generation, he stood among the foremost experts on the Prekmurje language, literature and culture, which promised that he would be able to pursue a successful scholarly career in Slovene studies. Initially, he was interested in general linguistic issues, delving more deeply into vocabulary and the Slovene language contact (e.g. Romance lexical influences on Slovene). However, he soon shifted his focus to the linguistic situation in Prekmurje and Porabje regions. It seemed that he would dedicate his life to dialectology and the systematic study of the Pannonian dialect group. However, in the late 1930s, Professor Ramovš guided him toward broader linguistic-cultural and, in particular, literary-historical research, encouraging him to collect data on Prekmurje's Protestant and Catholic writers of the 18th and 19th centuries, who at that time were either poorly researched or virtually unexplored. He wrote three fundamental studies on this subject (*Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*, 1939; "Nouvi zákon" in "Szvėti Evangyeliomi", 1939; *Jezik Sebeborskega urbarja*, 1940). In 1974, his paper *Jezik "Nouvoga Zákona" in "Szvėti Evangyeliomov"* was published in *Zbornik Štefana Küzmič*, which laid the groundwork for the thesis on the dual development of the Slovene literary language. In the discussion paper responding to Vratuša's contribution, this thesis was then presented by Martina Orožen.